

Solomaha A. G. Participating of M. Citovicha in a discussion in relation to the problems of constabulary right on pages of newspaper "Right".

To research participation Professor University of St. Vladimir M. Tsytovychain discussions about topical issues of police law in the pages of the metropolitan liberal weekly newspaper "Right" during the 1898–1899 biennium.

Keywords: M. M. Tsytovych, police law, administrative law, M. I. Lazarev, M. I. Petrazhitsky, E. M. Berendts, the newspaper "Right".

УДК 343.631:94(477) "1918"

*Степанюк А. Г.
Київський апеляційний адміністративний суд*

ПРАКТИКА РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО НАКЛЕП ТА ОБРАЗУ ЧЕСТІ У ДЕРЖАВНОМУ СЕНАТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1918 Р.

Аналізується касаційна практика Державного Сенату Української Держави щодо справ про клевету та образи честі.

Ключові слова: клевета, образи честі, касаційне провадження, правосуддя, Державний Сенат.

Упродовж 2012 року в Україні жваво обговорювався проект Закону України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо посилення відповідальності за посягання на честь, гідність та ділову репутацію людини", що був прийнятий Верховною Радою України 18 вересня 2012 року в першому читанні 244 голосами. Щоправда, після проведення глибшого аналізу документу, 16 жовтня 2012 р. проект був скасований. Положеннями проекту передбачалося покарання за поширення свідомо неправдивої інформації про особу, що спричинило тяжкі наслідки, у вигляді штрафів у розмірі від 200 до 1500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами строком до двох років, або ж позбавленням волі терміном до 5 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю терміном до трьох років.

Клевета як вид злочину тривалий час перебував у сфері публічного права, проте у **наукових дослідженнях істориків права** аналіз судових справ минулого не є популярним і знаходиться, як правило) обабіч їхнього наукового інтересу. Приклади розв'язання таких справ (авт.-достатньо проблематичних) у касаційній інстанції Української Держави 1918 р. дадуть можливість законодавцям при підготовці подібних законів враховувати практику судових справ і краще озброєними підходити до означеної проблеми. Саме цьому і підпорядкована **мета** нашої публікації.

Вивчення усіх справ по касаційному провадженню Державного Сенату (далі-ДС) 1918 р. свідчить, що іменем Української Держави в карному (кримінальному) Генеральному суді ухвалювалися чи постановлялися такі рішення: у разі задоволення касаційної скарги у повному обсязі – вирок апеляційної інстанції скасувати; у разі безпідставності заяви – касаційну скаргу залишити без задоволення; у разі повернення справи на повторний розгляд – вирок скасувати, а справу спрямувати у той самий суд

на новий розгляд у іншому складі присутності.

Лише три постанови, одна ухвалена 11 листопада, а дві інші 10 грудня 1918 р., були винесені із першим формулюванням. Насамперед, йдеться про рішення по касаційному поданню обвинуваченого А. Фукса на присуд Беричівського повітового з'їзду мирових суддів, який у своєму засіданні підтвердив правомірність притягнення його до кримінальної відповідальності за ознаками злочину – наклеп.

Суть конфлікту між А. Фуксом і його братом І. Фуксом полягала у тому, що у мирового судді, а потім на засіданні повітового з'їзду мирових суддів, де між названими особами вирішувалася цивільна справа, перший, за власним бажанням, відповідав на запитання суддів у письмовому вигляді, а другий побачив у “письмових відповідях на поданий позов образливі для себе вислови та визначив таке діяння обвинуваченого як наклеп на папері, поданий посадовій особі у судовому засіданні” [1, арк. 24-25].

На слуханнях у Державному Сенаті, що відбулися 11 листопада 1918 р., присяжний повірений від імені потерпілої сторони відмовився від підтримки звинувачення проти А. Фукса в наклепі, перекваліфікувавши її в “просту письмову образу”. Карний (кримінальний) Генеральний суд виніс постанову про скасування вироків мирового судді та з'їзду мирових суддів “з усіма наслідками”, керуючись такими мотивами: по-перше, не може присяжний повірений кваліфікувати злочини, це прерогатива не фізичної особи, а суду; по-друге, – відсутністю умислу на образу, адже даючи письмові відповіді на запитання в суді, обвинувачений мав повне право вважати, що “вони не будуть прочитані ображеним” [1, арк. 24-25].

Скасовуючи рішення судів нижчої ланки, касаційний суд керувався ст. 1 Уставу кримінального судочинства (далі – УКС) від 20 листопада 1864 р. Її зміст чітко передає природу кримінального судочинства, не враховану попередніми судовими інстанціями: “Ніхто не може підлягати судовому переслідуванню за злочин чи проступок, не будучи притягнутим до відповідальності в порядку, визначеному правилами цього Уставу” [2, с. 215].

Другий випадок скасування вироку і припинення провадження по справі стосувався заяви С. Михайлової, обвинуваченої за ст.ст. 135 (образа дією) і 142 (самоуправство) Уложення про покарання, що накладаються мировими судьями, на присуд Кременчуцького з'їзду мирових суддів. Обгрутовуючи ухвалу про припинення провадження по справі, касаційний суд з'ясував, що по даній справі було відсутнє будь-яке апеляційне провадження впродовж шести місяців від моменту подачі звинуваченою відповідної заяви. Кременчуцький з'їзд мирових суддів так і не приступив до розгляду апеляції. Керуючись ст. 21 Уставу, що передбачала звільнення звинуваченого від покарання в тому разі, коли мировий суд не розпочне провадження по кримінальній справі впродовж шести місяців з моменту, коли факт злочину став відомим мировому суду чи поліції [3, с. 403], Генеральний суд Української Держави ухвалив відповідне до цього припису рішення.

Зазначимо, що монархічна форма правління в Російській імперії зобов'язана була мати у своєму юридичному арсеналі норми, що спрямовувалися на охорону честі. Починаючи із Судебника Івана Грозного 1550 р., в законодавстві Московського царства з'являється припис про майнове відшкодування за завдану образу. Уложення 1649 р. започаткувала диференціацію злочинів проти честі залежно від рангу осіб

світської та духовної ієрархії. У цьому ж напрямі діяло й кримінальне законодавство Катерини II: штрафи за завдану образу честі державних чиновників вимірювалися розміром їх річного жалування; за такі ж діяння, спрямовані проти осіб, що платили податки – у розмірі річного податку; для дружин – удвічі більше ніж сплачували чоловіки; для невідокремлених синів – половина того, що сплачував батько [4, с. 96]. Така система кримінальних покарань існувала до 1851 р. і різко критикувалася російською правовою наукою. Вона сприяла зловживанням, насамперед, з боку чиновників. “Ця система на практиці виявилася шкідливою, – зазначав дореволюційний дослідник А. Лохвицький, – люди аморальні або позбавлені гордого поняття про честь користувалися законом для особистих вигод, аморальність доходила до того, що бували часті приклади навмисного підставлення себе під образи” [5, с. 585].

Російська імперсько-монархічна правова доктрина завжди визнавала “образу честі” категорію публічного права, а склад цих злочинів містився у ст. 130-138 Розділу XI Уставу про покарання, що накладаються мировими суддями 1864 р. під назвою “Об оскорблении чести, угрозах и насилии”. Саме цей кодекс був чинним в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського при розгляді кримінальних справ українськими судами усіх ланок.

Образою честі визнавалися такі види злочинів як наклеп, дифамація, образа дією і образа словом. Серед перерахованих “найбільш серйозним видом образи честі був наклеп, тобто розголошення відомостей про іншу особу ганебного характеру” [5, с. 97]. Уложення про покарання виправні та кримінальні в редакції 1885 р. визнавали наклепом “несправедливе звинувачення будь-ким, його дружини чи членів сім’ї у діяннях, протилежних правилам честі” [5, с. 97]. Відповідно до Уставу кримінального судочинства, санкції за цей вид злочину на порядок поступалися пропонованим за законопроектом “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо посилення відповідальності за посягання на честь, гідність та ділову репутацію людини” 2012 р. Так, за вчинення наклепницьких дій на словах чи на письмі, винний підлягав арешту, що не перевищував двомісячний термін. Якщо ж наклепом ображена честь жінки чи особи, котра, хоч і не знаходиться з винним у родинних зв’язках по висхідній лінії, але яка мала право на особливу повагу, то він підлягав покаранню у вигляді арешту терміном до трьох місяців [3, с. 413]. Нагадаємо, український законотворець в Україні ХХІ ст. запропонував застосування санкції у вигляді 5 років ув’язнення.

За нашими приблизними підрахунками, близько 30% звернень, що надійшли до карного Генерального суду Української Держави як касаційної інстанції, були скаргами на неправомірне застосування матеріального та процесуального права у судах нижчих інстанцій саме при розгляді справ про образу честі та самоуправство. Обидва склади злочинів, до речі, належали до одного XI Розділу Уставу про покарання, що накладаються мировими суддями від 20 листопада 1864 р. Не усі касаційні скарги, як зазначалося, Державному Сенату вдалося розглянути і ухвалити по них правосудне рішення. Проте окремі, по яких ухвалені укази ДС з формулюванням щодо скасування вироку та направленням на новий судовий розгляд з іншим складом присутності, стосувалися саме названих нами злочинів.

24 грудня 1918 р. карний касаційний суд Української Держави розглянув на

своєму засіданні 16 касаційних подань від громадян, із яких 4 були відправлені на новий судовий розгляд. Усі, задоволені судом звернення, оскаржували неправомірність дій з'їздів мирових суддів щодо винесених ними присудів по ст. 130 (завдання образи на словах чи на письмі), ст. 131 (завдання образи на словах чи на письмі в публічному місці), ст. 136 (наклеп), ст. 142 (самоуправство) Уставу про покарання, що накладаються мировими суддями.

Поділяючи аргументи заявника, що Полтавський з'їзд мирових суддів відмовив у допиті під присягою свідків з боку підсудної, сенатор А. Марголін резюмував: "Приймаючи до уваги, що визнання з'їздом тих чи інших обставин, не маючих значення для справи, є справедливою підставою для відмови у виклику нових свідків, але не можна вважати за ґрунтовну причину для відмови передопиту під присягою тих свідків, яких було допитано мировим суддею, й на свідуванні котрих збудовано вирок мирового судді" [6, с. 14-14 зв.]. У зв'язку з порушенням мировим судом та з'їздом мирових суддів права на повторний допит осіб під присягою, відповідно до ст. 159 УКС, Генеральний суд підтримав аргументацію сенатора-доповідача.

Найбільша кількість скарг надходила до касаційної інстанції саме з мотивацією щодо порушення мировими та загальними судами ст. 159 УКС. Приписи даної статті передбачали забезпечення права сторін на використання судових доказів у формі показів свідків, незалежно від того свідчили вони в суді першої інстанції чи "з певних поважних причин не мали можливості прибути до мирового судді". Майже усі, нами проаналізовані касаційні скарги, однією із головних причин оскарження вбачали відмову в судах вислухати повторно або під присягою представлених сторонами свідків. Так, 10 грудня в карному Генеральному суді відбулося слухання по справі Т. Колокольцева, обвинуваченого Ахтирським з'їздом мирових суддів за ст. 132 (образу в усній чи письмовій формі родичів по висхідній лінії) та ст. 139 (погрози здійснити насильницькі дії). Підсудний вважав, що його права були істотно порушені унаслідок відмови з'їзду викликати до суду та допитати свідків Краснікова і Гарбуза. Особливість даної касаційної справи полягала у тому, що у першій судовій інстанції названі свідки не були заявлені для допиту, а, відтак, вони були присутні у залі судових засідань при слуханні по суті висунутих звинувачень, що й стало підставою для апеляційної інстанції відхилити клопотання підсудного.

На думку сенаторів карного Генерального суду, ухвалене апеляційним судом рішення було хибним тому, що "самому з'їзду, перед початком слухання, належало розпочати обговорення питання про те, чи можуть обставини, які належать підтвердити свідкам Краснікову і Гарбузу мали значення по справі у даному його становищі, та при вирішенні цього питання позитивно, запросить свідків перейти у спеціально відведену для цього кімнату" [7, арк. 21-25]. Отже, касаційна скарга по даній справі була задоволена і передана на новий розгляд мирового з'їзду суддів.

З кількох тисяч справ, що зберігаються у фонді 905 ЦДАВО України, нам вдалося виявити одну, провадження по якій розпочато, але не закінчене карним Генеральним судом Державного Сенату. Причиною цього стала недостатність повноважень для постановки остаточного рішення при розгляді однієї із касаційних скарг. Відтак, вища касаційна інстанція з кримінальних справ 25 листопада 1918 р. змушена була спрямувати справу на розгляд до Загальної присутності Генерального суду з метою роз'яснення такого питання: "Чи має право обвинувачений у наклепі

доводити точність оприлюдненої ним інформації про злочинні діяння потерпілого показами свідків та різноманітними документами, чи справедливість обвинувачення у злочинних діяннях може доводитися винятково судовими рішеннями по цих діяннях, що увійшли у законну силу?” [8, арк. 9]. Потреба у тлумаченні поняття виникла унаслідок неможливості продовжувати провадження по касаційній скарзі дворянки з вищою освітою Ю. Єремєєвої, власниці 87 дес. землі на відмову в задоволенні її апеляційної скарги, винесеної Радомисльським з’їздом мирових суддів.

17 травня 1918 р. вироком мирового судді Ю. Єремєєва була визнана винною і засуджена до 7 днів арешту за ч. I ст. 1535 Уложення про покарання за наклеп на завідувача Борщівським двокласним училищем С. Авдєєва, здійснений на “офіційному папері, поданому до Радомисльської земської управи”. Іншими словами, дворянка звернулася з письмовою скаргою до вищестоячої інстанції на діяльність (бездіяльність) завідувача навчального закладу, у якій стверджувала, що “Авдєєв не бажає учити дітей і увесь навчальний час проводить більше в Радомишлі, ніж в училищі, що він не є чесною людиною у грошовому відношенні, він груба людина, сварить і б’є не лише дітей-учнів, але і вчителів, побив стару хвору жінку, дружину майстра ремісничого відділення, він, зрештою, звинуватив продавця Борицького у крадіжці грошей, скориставшись його неосвіченістю і зробив на нього нарахування в розмірі 348 руб” [8, арк. 26]. “Крім того, – вказував далі заявник, – він провокатор, адже підбурював на сільському сході грабувати і палити маєтки поміщиків, відбирати у поміщиків землю, виступав проти церкви, проти священників, проти учених і освічених людей, що говорить не лише про аморальний, але і злочинний характер діяльності С. Авдєєва” [8, арк. 26-26 зв.].

Апеляційна установа визнала, що звинувачення у здійсненні злочину, який не підкріплений судовим вироком, потрапляє під ознаки наклепу. З’їзд мирових суддів у резолюційній частині вироку встановив, що “Ю. Єремєєвою було повідомлено училищному відділу не лише про поведінку і характер діяльності С. Авдєєва, що не відповідає високому званню педагога, але головним чином про злочинну, карану кримінальним законом, діяльність, про яку сама обвинувачена на самому розгляді справи в З’їзді суддів зізналася, що про такі діяння С. Авдєєва до відома судової влади їй повідомляти не доводилося, а, відповідно, і їхня справедливість не встановлена судовими вироками” [8, арк. 26 зв.].

Враховуючи, що суддя зменшив покарання до 7 днів, врахувавши ті обставини, що злочин підсудною міг бути здійснений лише у стані сильного збудження, викликаного, з одного боку, природнім наміром Ю. Єремєєвої до процвітання училища, а з другого – особистим переконанням щодо невідповідності поведінки потерпілого інтересами того ж навчального закладу, апеляційний суд залишив скаргу без задоволення [8, арк. 28].

Правова колізія, на думку суддів-сенаторів, потребувала широкого колегіального обговорення за участю всього сенаторського корпусу, що спеціалізувався на кримінальному судочинстві. На жаль, нам так і не вдалося простежити за подальшим провадженням у цій справі у зв’язку з ліквідацією повстанськими масами Української Держави і скасуванням Директорією УНР її судової системи.

Висновки. Запровадження кримінально-правової відповідальності за злочин проти честі і гідності людини у межах тих санкцій, що пропонувалася проектом

Закону України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо посилення відповідальності за посягання на честь, гідність та ділову репутацію людини”, у кілька разів перевищував санкції покарання, ніж це передбачалося законодавством Російської імперії та Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Якщо максимальне покарання за цей вид злочину на початку ХХ ст. становило три місяці арешту за образу жінки, до якої мала виявлятися особлива повага, то проект закону депутата Верховної Ради України передбачав позбавлення волі терміном до 5 років. Норми кримінального права Української Держави уникали кваліфікуючих ознак для цього виду злочину, окрім класифікації на усну або письмову образу. У той же час, законопроект, поданий до українського парламенту, уводив до обігу таке поняття як тяжкі наслідки, що за умов сучасного стану правосуддя відкриває корупційні шлюзи для учасників процесу.

Використані джерела:

1. Центральний Державний архів вищих органів державної влади в Україні (далі – ЦДАВОВУ) Ф. 905. – Оп. 5. – Спр. 292. – Протоколи засідань гетьманського уголовного генерального суда. – 31 арк.
2. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 г. / Полное Собрание Законов Российской империи. – Т. 39. 1864. – 1867. – Отд. II № 41 476. – С. 215-330.
3. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судами от 20 ноября 1864 г. ПСЗ. – Т. 39. 1864. 1867. Отд. II №41 478. – С. 401-418
4. *Платонов И. В.* Популярны лекции по уголовному праву / И. В. Платонов. – СПб.: Первая скоропечатня Т. Пошорова. – 164 [18].
5. *Лохвицкий А.* Курс русского уголовного права / А. Лохвицкий. – СПб.: Типография правительственного Сената, 1867. – 662 с.
6. ЦДАВОВУ. – Ф. 905. – Оп. 5. – Спр. 296. – Резолюции (протоколы) судебных заседаний гетьманского уголовного генерального суда. – 19 арк.
7. ЦДАВОВУ. – Ф. 905. – Оп. 5. – Спр. 294. – Протоколы заседаний гетьманского уголовного суда от 2 декабря 1918 г. – 25 арк.
8. Там само. – Ф. 905. – Оп. 2. – Спр. 1392. – Дело по обвинению С. Авдеевым Ю. Еремеевой по 1 ч. 1535 ст. Уложения о наказании. – 87 арк.

Степанюк А. Г. Практика рассмотрения дел о клевете и обиде чести в Государственном Сенате Украинского Государства в 1918 г.

Анализируется кассационная практика Государственного Сената Украинской Державы по делам о клевете и унижении чести.

Ключевые слова: клевета, унижение чести, кассационное производство, правосудие, Государственный Сенат.

Stepanyuk A. G. Practice of consideration of businesses about slander and offense of honour in State Senate of the Ukrainian State in 1918.

It examines the cassation practice of the State Senate of the Ukrainian State with regard to the cases of libel and insult of honour.

Keywords: judicial system, judicial procedure, the State Senate,